

РЕАЛІЗАЦІЯ ІНТЕНСИВНОСТІ СМАКОВОЇ ОЗНАКИ ЗА ДОПОМОГОЮ СЛОВОТВІРНИХ ЗАСОБІВ (на матеріалі англійської, німецької та української мов)

Досліджується взаємозв'язок структури й семантики лексичних одиниць на позначення смаку в англійській, німецькій та українській мовах. Звернення до семантичного та структурного аспектів із залученням статистичних даних уможливорює виявлення спільних і національно-специфічних рис мовної реалізації перцепції смаку в різноструктурних мовах.

Ключові слова: лексика на позначення смаку, морфологічний (афіксальний) спосіб словотворення, категорія інтенсивності, формула тлумачення.

Найменування смаку належать до перцептивної лексики, яка в різних аспектах вивчалася рядом дослідників (Н. Д. Арутюнова, О. А. Вербицька, О. М. Вольф, В. В. Грідасов, В. В. Дятчук, В. В. Попова, Л. О. Пустовіт, І. Г. Рузін, І. П. Устинова, А. Н. Шрамм та ін.).

Метою роботи є встановлення впливу словотвірних засобів на утворення назв смаку в різноструктурних мовах. **Матеріалом дослідження** є прикметники, іменники і дієслова на позначення смаку, отримані шляхом суцільної вибірки з тлумачних словників англійської, німецької та української мов. Корпус густативної лексики (далі ГЛ) складає 2873 одиниці (859 лексико-семантичних варіантів (далі ЛСВ) в англійській, 918 в німецькій і 1096 в українській мовах). Густативною називаємо лексику на позначення смаку (від лат. *gustus*¹ 'смак, смакове відчуття'), пор.: англ. *sweet* 'солодкий', нім. *süß* 'солодкий', укр. *солодкий*.

Більша кількість густативних значень спостерігається в українській і німецькій мовах, порівняно з англійською, що пояснюється: 1) вищим індексом синтетичності української та німецької мов і більш розвинутою системою афіксів у цих мовах; 2) продуктивністю словоскладання в німецькій мові; 3) наявністю категорії виду дієслів в українській мові, яка невластива германським мовам.

Інтерпретування дефініції ГЛ відбувається із вказівкою на еталонний носій смакової ознаки, у зв'язку з чим формула тлумачення (далі ФТ) найменувань смаку має такий загальний вигляд: **"Який має смак + N + [Int + Оцінка]"**, де N – еталонний носій смакової ознаки, Int – інтенсивність, квадратні дужки вказують на факультативність ознаки. У результаті дослідження встановлено домінуючий диференційний компонент ГЛ **інтенсивність (Int)**, напр.: *сильний, слабкий смак*.

Значення інтенсифікації у лексемах смаку актуалізується через афіксацію та словоскладання. Передача недостатньої або надзвичайної міри

кількості смаку засобами афіксального словотвору більш характерна для української і німецької і менш властива англійській мові, що пов'язане з особливостями структури порівнюваних мов. Англійська мова має аналітичну будову, їй властиві досить обмежені морфологічні засоби. Індекс синтетичності мови пропорційний кількості афіксальних утворень у мові: англ. 1,68; нім. 1,90 – 2,11 [3, с. 60–94]. За нашими підрахунками, індекс синтетичності української мови становить 2,4.

У корпусі лексики на позначення смаку найбільш численний клас прикметників – 1518 ЛСВ (англ. – 496 од., нім. – 470 од., укр. – 552 од.), за ними розташувалися інші частини мови, а саме: іменники (977 ЛСВ: англ. – 266 од., нім. – 372 од., укр. – 339 од.), дієслова (378 ЛСВ: англ. – 97 од., нім. – 76 од., укр. – 205 од.). Домінування прикметників пояснюється необхідністю описової характеристики густативного відчуття. Прикметники на позначення смаку класифікуються за трьома ступенями інтенсивності ознаки: недостатній, помірний і надмірний [7, с. 167]. Надмірність ознаки є одним із виявів її кількісної градації, оцінкою кількості ознаки в бік збільшення від норми. З іншого боку, щодо норми, вираженої медальною одиницею, локалізується значення неповного ступеня вияву ознаки. Опозицію 'надмірний – неповний (недостатній) ступінь вияву ознаки' кваліфікують як одну з визначальних опозицій категорії кількості [1, с. 68].

Категорія смакової **інтенсивності** прикметників може бути представлена градуйованою шкалою п'ятьох ступенів:

1) нульовий ступінь інтенсивності, якому відповідає ФТ **"який має смак +Int<<+[оцінка ()]"**, пор.: англ. *distasteful, tasteless*¹ 'несмачний (через відсутність смаку)'; нім. *Geschmacklos*¹, *schal*¹ 'прісний, несмачний (через відсутність смаку)'; укр. *несмачний, прісний*¹ (через відсутність смаку);

2) недостатня міра кількості. Структура значень назв смаку цієї групи представлена ФТ **"який має смак + N + Int<"**, пор.: англ. *sweetish* 'солодкуватий'; *bitterish* 'гіркуватий'; нім. *Süßlich*¹ 'солодкуватий'; *bitterlich*¹ 'гіркуватий'; укр. *солодкуватий, солодкавий, солоденький; гіркуватий, гірчавий, гіркавий*;

3) ординарне (звичайна міра кількості) зі структурою значення **"який має смак + N + Int_{norm}"**, пор.: англ. *salt* 'солоний'; нім. *salzig* 'солоний'; укр. *солоний*¹;

4) насичений смак, структуру значення якого

можна репрезентувати так: “**який має смак + Int> + оцінка (+)**”, пор.: англ. *tasty*¹ ‘смачний, який має сильний приємний смак’; нім. *gewürzig/würzig* ‘пряний’; *pikant* ‘пікантний’; укр. *пікантний*¹, *пряний*;

5) інтенсифікація (надзвичайна міра кількості). ФТ значень смаку в цій групі така: “**який має смак + N + Int>> + [оцінка (-)]**”, пор.: нім. *versalzen* ‘пересолений’, *versüßlicht* ‘солодкавий’, *über-*

süßt ‘нудотний, нудно-солодкий’; укр. *солодючий*, *кислючий*, *гіркущий*.

Уніфікація дефініцій ГЛ у вигляді формул полегшує їхнє подальше зіставлення. ФТ у нашому дослідженні виведено на основі формул значень смаку, розроблених А. Х. Мерзляковою [5, с. 191–192].

ФТ густативних прикметників із кількісною характеристикою репрезентовані в таблиці 1:

Таблиця 1

Формули тлумачення густативних прикметників із семою “інтенсивність” (Int) в англійській, німецькій та українській мовах

Ступені інтенсивності смакової ознаки	ФТ густативних прикметників	Кількість ЛСВ у кожній мові		
		Англ.	Нім.	Укр.
1. Нульовий	“який має смак + Int<< + [оцінка (-)]”	26	27	28
2. Недостатній	а) “який має смак + N + Int<”	6	5	14
	б) “який має смак + Int< + [оцінка (+)]”	12	6	3
3. Нормальний	“який має смак + N + Int _{norm} ”	33	29	53
4. Насичений	“який має смак + Int> + [оцінка (+)]”	7	4	4
5. Перевищений	“який має смак + N + Int>> + [оцінка (-)]”	33	36	51

Простежимо кореляцію семантична єдність ↔ словотвірна єдність корпусу ГЛ. Суміжні семантичні категорії інтенсивності та оцінки реалізуються у лексемах смаку на семантичному і словотвірному рівнях у досліджуваних мовах.

Нульовий і недостатній ступені смакової ознаки (відповідні ФТ “який має смак + Int<< + [оцінка (-)]”, “який має смак + N + Int<”) утворюються афіксальним способом у трьох досліджуваних мовах (див. табл. 2). За сто відсотків беремо загальну кількість густативних прикметників, які вказують на ступінь інтенсивності смаку, з них майже половина прикметників англійської і німецької мови і 71% прикметників української мови зі значеннями *нульового* і *недостатнього* ступенів інтенсивності смаку утворюються морфологічним (афіксальним) способом (див. табл. 2), пор.: англ. *flavourless* ‘несмачний, по-

збавлений смаку’, нім. *Geschmacklos*¹ ‘прісний, несмачний’, укр. *несмачний* (через відсутність смаку). Унаслідок слабковираженої диференціації смакових якостей, межа між нульовим і недостатнім ступенями інтенсивності смаку розмита.

Значення недостатнього ступеня вияву ознаки в прикметниках досліджуваних мов передають афікси. Серед деінтенсифікувальних елементів, що сигналізують про позначку між нульовим і ординарним рівнями на шкалі інтенсивності, відзначимо такі форманти: в англійській мові: *-ish*, напр.: *sweetish* ‘солодкуватий’, *bitterish* ‘гіркуватий’, *saltish* ‘солонуватий’; у німецькій мові: *-lich*, напр.: *süßlich*¹ ‘солодкуватий’, *bitterlich*¹ ‘гіркуватий’, *säuerlich* ‘кислуватий, терпкуватий’; в українській: *-уват-/ -юват-, -ав-, недо-, мало-, напів-*, напр.: *гіркуватий*, *кислуватий*, *їдкуватий*, *гірчавий*, *гірчавий*, *недосолений*, *малосольний*, *напівсолоний*.

Таблиця 2

Реалізація значень нульового і недостатнього ступенів смакової інтенсивності афіксальним способом

Мови	Афікси	Кількість лексем	Всього прикметників, утворених афіксальним способом	Разом прикметників зі значеннями “який має смак+N+Int<<” і “який має смак+N+Int<”
Англ.	<i>un-</i>	10	19 (43%)	44 (100%)
	<i>-ish</i>	5		
	<i>-less</i>	4		
Нім.	<i>un-</i>	7	18 (47%)	38 (100%)
	<i>-los</i>	3		
	<i>-frei</i>	3		
	<i>-lich</i>	3		
Укр.	<i>-arm</i>	2	32 (71%)	45 (100%)
	<i>не-</i>	11		
	<i>-уват-</i>	6		
	<i>напів-</i>	5		

	недо-	4		
	-ав-	3		
	-яв-	1		
	мало-	1		
	-юват-	1		

Вищий коефіцієнт синтетичності української і німецької мов, порівняно з англійською, зумовлює більшу кількість морфологічних дериватів, пор.: англ. *sweet*¹ ‘солодкий’ → *sweetish* ‘солодкуватий’; нім. *Süß*¹ ‘солодкий’ → *süßlich*¹ ‘солодкуватий’, *versüßlicht* ‘солодкавий’; укр. *солодкий* → *солодкуватий*, *солодкавий*, *солоденький*.

В англійській мові слово найчастіше складається з однієї кореневої морфеми. Для німецької і української мов характерна тенденція до двоморфемної структури слова: слово складається у структурному плані з кореневої морфеми та афіксальних морфем [2, с. 39]. Німецька мова поєднує в собі елементи флективної системи, які зближують її з українською мовою, а також елементи аналітичного ладу, що зближують її з англійською мовою.

Помірний смак. Структура значення ГЛ “який має смак + N + Int_{ном}”. Звичайну міру кількості позначаємо як ординарний смак, який характеризується нейтральною або позитивною оцінкою, пор.: англ. *sweet*¹ ‘солодкий’; нім. *Süß*¹ ‘солодкий’; укр. *солодкий*¹; англ. *salty*¹ ‘солоний’; нім. *salzig*¹ ‘солоний’; укр. *солоний*¹.

Насичений смак. Структуру значення репрезентовано ФТ “який має смак + Int> + оцінка (+)”. Продуктивним формантом для утворення ад’єктивів від субстантивної основи є суфікс англійської мови -у зі значенням «що має ту чи іншу якість», напр.: англ. *tasty* ‘смачний’; *fiery*⁴ ‘пекучий (про їжу)’; *gingery* ‘імбирний’; *heady* (про вино) ‘міцний, п’яний’; *juicy* ‘соковитий’; *rusty* ‘згірклий’; *salty*¹ ‘солоний’; *savoury*¹ ‘гострий, солоний’; *spicy* ‘гострий’; *sugary* ‘цукровий’; *tangy* ‘різкий присмак, особливий смак’.

Надмірний смак. Структура значення відповідає ФТ “який має смак + N+Int>>+[оцінка (-)]”. Надмірний прояв смакової ознаки найчастіше неприємний для смаку, тому в семантиці найменувань смаку досліджуваних мов з’являється сема негативної оцінки. Саме “збільшення значення, що виражається засобом уведення підсилювального префікса або за допомогою редуплікації частини кореня, визначається як сутність інтенсивності” у словнику «Nouveau Larousse Illustré», який запропонував лінгвістичне трактування терміна ‘інтенсивність’.

У досліджуваних мовах наочним засобом для розкриття змісту поняття ‘інтенсивність’ є афіксація. Слова, об’єднані на основі спільної ознаки, об’єднуються також на основі спільних словотворчих можливостей.

Надмірний ступінь смакової ознаки може утворюватися морфологічним способом у німецькій та українській мовах (див. табл. 3), пор.: нім. *übersüß*, *übersüßt* ‘нудно-солодкий’; укр. *солодющий*, *гіркущий*, *кислючий*.

На відміну від німецької та української мов, в англійській мові значення *надмірного ступеня смаку* утворюється за допомогою прислівників-інтенсифікаторів, пор.: нім. *übersüß* ‘дуже (надто) солодкий’; укр. *солодющий*, *пресолодкий*; англ. *too (very) sweet* – ‘дуже (надто) солодкий’. Це конструкції з адвербіальним ядром, для яких характерні регресивні структури (залежне слово знаходиться зліва від ядра) [4, с. 108]. У зв’язку з монолексемним принципом відбору лексики в нашому дослідженні, до корпусу ГЛ не включаємо двочленні конструкції.

Таблиця 3

Реалізація значення надмірного ступеня смакової інтенсивності афіксальним способом

Мови	Афікси	Кількість лексем	Всього прикметників, утворених афіксальним способом	Разом прикметників зі значенням “який має смак+N+Int>> + [оцінка (-)]”
Англ.	-	-	-	33 (100 %)
Нім.	<i>ver-</i>	5	7 (19 %)	36 (100 %)
	<i>über-</i>	2		
Укр.	<i>пре-</i>	4	14 (27 %)	51 (100 %)
	<i>пере-</i>	2		
	<i>-уч-</i>	3		
	<i>-юч-</i>	2		
	<i>-ющ-</i>	2		
	<i>-ущ-</i>	1		

Для утворення надмірного ступеня вияву ознаки в німецькій мові продуктивний префікс *ver-*:

1) 'зі значенням зміни стану, перетворення у що-небудь' [12, с. 448]:

– при основах дієслів: *gären* 'киснути' → *ver-goren* 'який перебродив';

– при основах якісних прикметників: *hart* 'твердий, черствий' → *verhärtet* 'горілий';

2) 'зі значенням підсилення, інтенсивності дії' [12, с. 448]:

– при основах дієслів: *salzen* 'солити' → *ver-salzen* 'пересолений';

3) 'зі значенням наявності якості' [12, с. 447]: *versüßlicht* 'солодкавий'.

Прикметниковий напівпрефікс німецької мови *über-* додає підсилювальне значення, значення перебільшення норми при основах якісних прикметників [12, с. 421]: нім. *übersüß*, *übersüßt* 'нудотний, нудно-солодкий'.

Ознака *надмірний вияв смаку* у прикметниках української мови передається афіксально і за допомогою редуплікації. У результаті застосування афіксів відбувається «прироцнення значення», збільшення «обсягу» ознаки, якості, оцінної характеристики:

– синонімічні префікси *пере-*, *пре-* зі значенням найвищого ступеня: *пересолений*, *пресолодкий*, *прегіркий*;

– складні прикметники з другим компонентом у найвищому ступені використовуються в українській мові для передачі інтенсивного смаку з елементами оцінки: *кислючий-прекислючий*, *кислючий-кислючий*, *солодкий-пресолодкий*; *гіркий-прегіркий*;

– суфіксально-префіксальні способи словотворення:

конфікси *пере-...-ен(ий)*: *пересолений*, *пересолоджений*, *перецукрований*; *най-...-(й)ш(ий)*, що утворює форму найвищого ступеня якості у прикметниках: *найпекучіший*, *найдостріший*, *найсолодший*, *найкисліший*, *найсмачніший*;

– суфікси зі значенням збільшеності та згрубілості ознаки: *-уч-* (*-юч-*), *-уц-* (*-юц-*), *-ин-* (*-а*), напр.: *солодючий*; *кислючий*, *кислючий*; *гіркучий*, *гіркучий*, *кислятина*;

– за допомогою редуплікації виникають нові композити: *кислий-кислий*, *солодкий-солодкий*.

Продуктивний при утворенні надмірного ступеня вияву ознаки в українській мові префікс *пре-*, що має підсилювальне значення і був запозичений зі старослов'янської мови [11, с. 558]. У слов'янських мовах префікс *пре-* має значення дуже високого ступеня якості і вживається у густативних значеннях як у простих, так і в складних словах: укр. *пресолодкий*, *солодкий-пресолодкий*, *гіркий-прегіркий*, *кислий-прекислий*, *кислючий-прекислючий*.

Префікс *най-* і суфікс *-ш-* (конфікс *най-...-ш-*) утворюють форму найвищого ступеня якості у прикметниках: укр. *гострий* → *найдостріший*;

пекучий → *найпекучіший*; *солодкий* → *найсолодший*; *кислий* → *найкисліший*.

Дієслова української мови зі спільною семою „дати забагато смаку” об'єднані спільним префіксом *пере-* і мають об'єктом іменник у родовому відмінку: *пересолити*, *пересахарити*/*перецукрувати*, *переперчити*, *перегірчити*, *перекислити* (кого-що).

Дієслівний напівпрефікс німецької мови *über-* 'походить від одного з прислівників, що використовувались у давньогерманських мовах поряд з дієсловом як уточнювач просторових відношень, виражений іменем' [12, с. 529], напр., дієслово німецької мови *übersüßen* 'пересолодити' набуває підсилювального значення.

Префікс української мови *при-* споріднений з литовським *prīe* 'додача при торгівлі'. За його допомогою утворюється ряд дієслів на позначення кулінарних найменувань: укр. *приправляти*, *приправити*, *присмачувати*, *присмачити*, *присолоджувати*, *присолодити*; а також віддієслівних іменників зі значенням додавання смаку: *присмачування*, *приправляння*, *присолоджування*.

Вищий індекс синтетичності української мови зумовлює більшу кількість ЛСВ смаку, порівняно з англійською та німецькою мовами. Наприклад, в англійській та німецькій мовах відсутні аналоги таким словам української мови: *гіркий-прегіркий*, *гіркісінький*, *гіркучий*, *гіркучий*, *найгіркіший*, *гіркий-гіркий*; *солодючий*, *пресолодкий*, *найсолодший*, *солодісінький*, *солодісінький*, *солодкий-солодкий*, *солодкий-пресолодкий*; *терпкучатий*.

Відсутність найменування у мові-еталону для властивостей мови-об'єкта К. Джеймс пропонує називати міжмовними ранговими зсувами [8, с. 234]. Так, категорію виду української мови не можна описати через систему англійської і німецької мов. Наявність в українській мові категорії доконаного/недоконаного виду є причиною більшої кількості дієслів зі значенням смаку, порівняно з іншими досліджуваними мовами. Так, у ЛСГ дієслів зі значенням *надавати надмірного смаку* – 13 ЛСВ української мови, 2 ЛСВ німецької мови, в англійській мові відповідники відсутні, пор.: нім. *übersüßen* 'пересолодити'; укр. розм. *пересолоджувати*, *пересолодити*, *попересолоджувати*. За О. В. Падучевою, виокремлюється: 1) дія з акцентом на процесі (недоконаний вид): *засолювати*; 2) дія з акцентом на результаті (доконаний вид): *засолити*; 3) дія з кількісним результатом: *насолити*, *наперчити* [6, с. 40].

Таким чином, реалізація категорії інтенсивності смаку засобами афіксального словотвору більш характерна для української й німецької, та менш властива англійській мові, що пов'язано з особливостями структури порівнюваних мов.

Література

1. Безпояско О. К. Морфеміка української мови / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська. — К. : Наук. думка, 1987. — 210 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. — 3-е изд., испр. — М. : Высш. шк., 1986. — 640 с.
3. Гринберг Дж. Квантитативный подход к морфологической типологии языков / Джозеф Гринберг // Новое в лингвистике. Вып. III. — М., 1963. — С. 60–94.
4. Иванова И. П. Теоретическая грамматика современного английского языка / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. — М. : Высш. школа, 1981. — 285 с.
5. Мерзлякова А. Х. Типы семантического варьирования прилагательных в поле «Восприятие» (на материале английского, русского и французского языков) : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Мерзлякова Альфия Хамитовна. — Уфа, 2003. — 357 с.
6. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики / Е. В. Падучева. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 608 с.
7. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. — К. : Наук. думка, 1973. — 583 с.
8. James C. Contrastive analysis / Carl James. — London : Longman group limited. Longman House, 1989. — P. 180–240.
9. Lipka L. English lexicology : lexical structure, word semantics and word-formation / Leonard Lipka. — Tübingen : Narr, 2002. — 224 p.
10. Schmidt W. Grundfragen der deutschen Grammatik : Eine Einführung in die funktionale Sprachlehre / W. Schmidt. — Berlin : Volk und Wissenschaft, 1965. — 324 S.

Джерела ілюстративного матеріалу

11. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / за ред. В. Т. Коломієць, В. Г. Складенко та ін.; уклад. Р. В. Болдирев та ін. — К. : Наук. думка, 2004. — Т. 4. — 653 с.
12. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка / А. Н. Зуев, И. Д. Молчанова, Р. З. Мурашов и др. ; под рук. М. Д. Степановой. — 2-е изд., стереотип. — М. : Рус. яз., 2000. — 536 с.

Исследуются взаимосвязи структуры и семантики лексических единиц со значением вкуса в английском, немецком и украинском языках. Обращение к семантическому и структурному аспектам с привлечением статистических данных способствует определению общих и национально-специфических черт языковой реализации перцепции вкуса в разноструктурных языках.

Ключевые слова: лексика со значением вкуса, морфологический (аффиксальный) способ словообразования, категория интенсивности, формула толкования.

The article is aimed at determining the correlation between structure and semantics of gustatory lexical units (GLU) in English, German and Ukrainian languages. Statistical data connected with semantic and structural aspects reveal the universal and differential characteristics of GLU in languages under analysis.

Key words: gustatory lexical units, morphological method of word-building, the category of strength, interpretation formulae.